

ԹԷՈՂՈՐԵՏՈՍ ԿԻՒՐԱՅԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ
ԵՐԿՈՒ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ ՈՒՂՂՈՒԱԾ ՊԱՐՍԿԱՀԱՅՈՑ
ԵԻՍԵԲԻՈՍ ԵՒ ԵԻՂԱՂ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆԵՐՈՒՆ

Թէոդորեոս Կիւրացի եպիսկոպոսը Ե. դարու դաւանաբանական հարցերու ծեծուած ընթացքին աչքառու դէմքերէն մին եղած է: Իբրեւ մաքառող կիւրեղեան միաբնէութեան դէմ եւ պաշտպան անտիոքեան երկարեակ վարդապետութեան, նախ դատապարտուեցաւ Եփեսոսի «չաբաժողով»էն, յետոյ արդարացաւ Քաղկեդոնի ժողովքին մէջ եւ հուսկ կրկին դատապարտուեցաւ Կ. Պոլսոյ Բ. ժողովքին մէջ (553): Իր այս հանգամանքով մշակած յարաբերութիւնը Հայ եկեղեցական որոշ անձերու հետ, որ պարզ ծանօթութիւն ըլլալէ աւելի՝ սերտ վերաբերում է, ինչպէս կը տեսնուի անոր գրած Բերկու նամակներէն, նկատողութեան առնելիք պարագայ մըն է՝ Հայ եկեղեցւոյ դաւանաբանական զարգացման պատմութեան համար. մանաւանդ որ անոր «Եղեկիէլի մեկնութիւնն» ալ հայերէնի թարգմանուած եւ պահուած է ձեռագիրներու մէջ Կիւրեղ Աղեքսանդրացիի անունով:

Թէոդորեոս ծնած է Անտիոք 363ի ատենները. իր կրթութիւնը առած է նոյն քաղաքին վանական դպրոցին մէջ: Թէեւ կը համարուէր որ աշակերտած ըլլար Թէոդորոս Մոպսուեստացիին եւ դասընկեր եղած Նեստորի, սակայն այսօր ասիկա հաւանական չի նկատուիր: Իայց յարմի է որ ան իր վարդապետական տեսակէտներով հետեւող մը եղած է Թէոդորոսի եւ սաղապանած ի Նեստորը ընդդէմ Կիւրեղ Աղեքսանդրացիի, Վերքելով անոր 12 նշովքները՝ ընդդէմ Նեստորի: Նմանապէս գրած է նաեւ Եփեսոսի ժողովքին դէմ 431ին, իայց 434ի հաշտութեան բանաձեւին համաձայնած է, որով Կիւրեղ կը մեղմէր իր տեսակէտները ընդունելով Յովհաննէս Անտիոքացիի բանաձեւումը եւ բացատրութիւնները:

Սակայն երբ հրապարակ եղաւ Մետրեմա իր միաբնեայ վարդապետական տեսութիւններով, Թէոդորեոս իր բոլոր ուժով ընդդէմացաւ անոր Երանիստէս (Մուրացկանը) կոչուած գրքին մէջ: 449ին

Եփեսոսի մէջ դրամարուած ժողովքը Դիոսկորոս Աղեքսանդրացիի նախագահութեամբ, դատաւարտեց Թէոդորետոսը, զրկելով զինքը իր աթոռէն, ինչպէս նաեւ անոր բարեկամ Իբաս Եղեւսիոյ եպիսկոպոսը եւ Թէոդորոս Մոպսուեստացիին, որ այն ատեն մեռած էր: Այս վճիռին դէմ բողոքեց Թէոդորետոս՝ Հռոմի քահանայապետ Լեւոն Ա.ին, որ զինքը հաստատեց իր աթոռին վրայ: Եւ երբ, 451ին դրամարուեցաւ Քաղկեդոնի ժողովքը Եւսեբէսի մոլորութիւնը դատելու եւ դատաւարտելու, հոն դատաւարտուեցաւ նաեւ Նեստոր կրկին անդամ: Նոյն ժողովքին նիստերէն մէկուն մէջ քննութեան առնուեցաւ Թէոդորոս Մոպսուեստացիի, Թէոդորետոսի եւ Իբասի դէմ եղած Եփեսոսի «չարածողով»ին դատավճիռը: Թէոդորետոսէն պահանջուեցաւ որ դատաւարտէր Նեստորը, ինչ որ մինչեւ այն ատեն ըրած չէր: Ան նշովեց Նեստորը եւ բոլոր անոնք որ Ս. Կոյս Մարիամը՝ Աստուածածինն ջնն դաւանիւր եւ ւերկուքի կը բաժնեն միակ Որդին: Այս յայտարարութեան վրայ ժողովական Հայրերը գոհ մնալով՝ հաստատեցին զինք իր աթոռին վրայ:

Թէոդորետոս եկեղեցական բեղուն գրիչ եղած է: Գրած է եկեղեցական Պատմութիւն մը, շարունակելով Եւսեբիոս Կեսարացիի Թողած տեղէն, աշխնքն 325 Թուականէն սկսեալ մինչեւ 428: Ունի նաեւ Վանակամութեան Պատմութիւն մը եւ Հերետիկոսներու Պատմութիւն, հինգ մասերէ բաղկացած, որուն հինգերորդ մասը ուղղափառ վարդապետութեան ներկայացումն է: Աւելի կարեւոր են անոր Ս. Գրքի մեկնողական գրութիւնները: Այսպէս ունի Սաղմուսաց մեկնութիւն մը ամբողջական. Երգերգոցին, լոյր Մարգարէներուն եւ Պօղոսի 14 թուղթերուն: Այսու ան նկատուած է հին եկեղեցական գրողներու մէջ Ս. Գրքի մեկնիչներուն իշխանը: Մեկնողական այս գրութիւններէն հայերէնի թարգմանուած է Եգեկիլ մարգարէին մեկնութիւնը, որ Կիւրեղ Աղեքսանդրացիի անունով պահուած է հայ ձեռագիրներուն մէջ¹: Հռոմի ունի շ. 236 նամակներ պահուած յունարէնով (209 հատ) եւ յատկեւերէնով (27 հատ), որոնք Ե. դարու եկեղեցական հարցերուն ծանօթութեան համար յարգելի վաւերագրեր են: Այս նամակներուն շարքին կը դառնան երկու հատ ուղղուած Պարսկահայաստանի երկու փայտկոպտներու, որոնց հայերէն աշխարհարար թարգմանութիւնը կու տանք հոս²:

1. ՊՕՂԱՐԵԱՆ Ն. ԵՊՍ., Մայր ցուցակ Ձեռագրաց արքայ Յակոբեանց, Երուսաղէմ, 1906, Հտ. Ա, էջ 587:
2. ԱԿԻՆԵԱՆ Հ. Ն., Կարմիր վարդով և Աւարայրի պատերազմը, «Հանդ. Ամս.», 1951, էջ 150: Այնչեւս հոս հրատարակած է Գաթրեհեանի դրարար թարգմանութիւնը Ա. նամակին, ուղղուած Եղաղ Եպիսկոպոսին, եւ Բ.ին սկզբնաւորութիւնը միայն, շարունակութիւնը նոյն նկատելով:

ԵՒՂԱՂ ԵՆ ԵՒՍԵՖԻՈՍ

Պարսկահայոց Եպիսկոպոսներ

Թէոդորեոստ Կիւրացիի նամակներուն մէջ 77 և 78 թիւերով նշուած նամակները ուղղուած են Եւդաղ եւ Եւսեբիոս անունով երկու Եպիսկոպոսներու, որոնք Պարսկահայաստանէն են: Հրատարակիչներուն համար անծանօթ անձեր կը համարուին անոնք՝ սակայն նկատի առած որ Պարսկահայաստանի եպիսկոպոսներ են, հարկ է հոն փնտռել անոնց ինքնուրոյնը: Անոնք Թէոդորեոսին պատգամաւոր մը որդիւմ են յանձին Ստեփանոս քահանայի, որ տեղեկացուցած է Հայաստանի մէջ եղած աղետալի սէպրեբրու մասին: Հոն քացակայ է նաեւ զրիսաւոր հովիւ, աշխնքն կաթողիկոսը եւ հաստացեալները կարօտ են նեցուկի եւ առաջնորդի: Այս պարագաները կը յարմարին 451ի Վարդանանց պատերազմին յաջորդող օրերուն: Այլ թուականին Թէոդորեոստ ալ իր Աթոռը կը վերադառնայ. եւ կ'ընդունի յիշեալ պատուիրակը եւ կը դէմ իր դոյզ նամակները վերոյիշեալ եպիսկոպոսներուն:

Եւդաղ Եպիսկոպոսը յայտնի է մեզի Եղիշէի Պատմութենէն, որ զինքը կը թուարկէ Արտաշատի ժողովքին (449) մասնակցող եւ Յաղկեթաի նամակին պատասխանին ատորագրողներու շարքին: Նոյն Եւդաղ եպիսկոպոսն է նաեւ Շահապիվանի ժողովքին (446) մասնակցողը: Եւսեբիոսի մասին ոչ մէկ տեղեկութիւն ունինք՝ կարենալ ճշտելու անոր փնտնութիւնը:

Երկու նամակներուն պարունակութենէն կարելի է հետեւցնել թէ նախ Հայաստանէն եկած ցաւալի լուրերուն վրայ, Թէոդորեոստ մըտահոգ՝ ուղած է միտիթարել ու քաջալերել վերոյիշեալ երկու եպիսկոպոսները: Թէեւ հրատարակիչները կը կարծեն թէ երկու նամակները յաջորդաբար գրուած ըլլան, եւ հետեւաբար ատրոքել ժամանակ, համարելով որ նախ Եւդաղ եպիսկոպոսին գրած ըլլայ Թէոդորեոստ, եւ անոր մահէն յետոյ Եւսեբիոսին, սակայն նկատի առած երկու նամակներուն արեւան աբրտ նմանութիւնը՝ կը համարինք թէ երկուքն ալ միեւնոյն սէպրեբրուն առթիւ գրուած են, որով միեւնոյն տեսն, բայց ուղղուած երկու անձերու, որոնք միասնաբար պատաս-

3. THEODORET DE CYR, *Correspondance*, II, Paris, 1964, p. 167, n. 2; 177, n. 2. Հրատարակողը նամակներուն պարունակութեան մասին այն կարծիքը կը յայտնէ, իբր թէ՝ հարածանքի մը առթիւ քանկալներուց տարձին և հաղորդութեան ընդունելութեան համար գրուած ըլլայ: Երկրորդ՝ թէ երկու նամակները յաջորդաբար եւ տարբեր ժամանակներ գրուած ըլլան: Ուստի, Եւսեբիոս եպիսկոպոս յաջորդած ըլլալ Եւդաղ եպիսկոպոսին: Այս ենթադրութիւնները եւ մեկնութիւնը արդիւնք են Հայ Եկեղեցւոյ Ե. դարու անցուղարձներուն անտեղեկ ըլլալուն:

խանատու էին ժողովուրդին: Նկատելի է որ առաջին նամակին մէջ Թէոդորեոսու եղակի դէմքով կը խօսի յաճախ ևւ երբեմն յողնակի, մինչ երկրորդին մէջ միշտ յողնակի դէմքով, որ յայտարար նշան է՝ թէ Թէոդորեոսու երկու հոգիի հետ կը խօսի, թէեւ անոնցմէ մին գլխաւոր անձնաւորութիւնը ըլլալով՝ անոր հետ եղակի ալ կը լիսուի:

Անհաւանական է որ երկու նամակները տարբեր ժամանակներ գրուած ըլլան ևւ խօսին միեւնոյն նիւթին շուրջ: Մեզի համաձայն Վարդանանց պատերազմէն յետոյ, Յովսէփ կաթողիկոսի պերի տարուելով, կաթողիկոսական աթոռը յանձնուած պէտք է ըլլայ ուխտապահներու կողմէն, ևւ երկու պատուաւոր աշակերտներու, ինչպէս պատահած էր Ս. Սահակի ևւ Մեսրոպի մահէն ետք: Այն ատեն, Կորինի վկայութեան համաձայն՝ Նորանի Հայրերը Կաթողիկոսարանի տեղապահ ևւ վերակացու կարգեցին Յովսէփ ևւ Յովհան, իրենց աշակերտներէն⁴: Արդ նոյնպէս կարելի է անթաղել որ Յովսէփ ևւ ընկերները երբ գերի տարուեցան, կաթողիկոսարանի հոգը յանձնուած ըլլայ Նեղաղ ևւ Նւսերիոս եպիսկոպոսներուն: Եթէ երկու նամակներուն կարգը փոխենք ու նախ կարդանք Նւսերիոսի ուղղուած նամակը, կը նշմարենք հոն մեր ըսածին համապատասխան դադափարը: Արդարեւ Թէոդորեոսու կ'ըսէ Նւսերիոսին. «Երբ նաւապետին փորձանք մը հանդիպի՝ նաւուղիդ կամ նաւաստիներէն առաջինը տեղը կ'անցնի, ոչ թէ ինքզինքը նաւապետ հռչակելու՝ ալ նաւին փրկութիւնը հաղալու համար»:

Այս սկզբնաւորութենէն կը հետեւի որ Հայաստանի եկեղեցական պետին փորձանք մը հանդիպած էր, ինչ որ եղաւ Յովսէփ Կաթողիկոսին գերի տարուելովը: Ուստի Թէոդորեոսու կը յորդորէ Նւսերիոս եպիսկոպոսը, իբրեւ «առաջինը նաւաստիներէն» զրոյս անցնիլ նաւին՝ փրկելու համար հաւատացեալները: «Ուրեմն, կը դէէ ան, կը վայելէ ըու աստուածաշնորհները՝ նաւապետի մը եռանդը գործածել կամ բանակի մը գլխաւորինը, կամ հովիւի մը, ընդունելով աւանքն իտանդ Քրիստոսի ոչխարներուն համար ևւ հօտը անպաշտպան չթողուլ, ալ վերաւոր ոչխարին վէրքերը դարմանել, ինկողը կանդնել ևւ ուղիղ ճամբու բերել ան որ շնորհ է անկէ, պահպանել առողջը իր առողջութեան մէջ ևւ նմանիլ բարի հովիւին, որ հօտին դուռը կը կենայ ևւ զարկին դէմ կը կռուի»: Հօտը անպաշտպան չթողուլ յանձնարարութիւնը յայտնի կ'ընէ թէ Պարսկահայաստանի մէջ հաւատացեալներու հովիւը բացակայ է, ևւ կամ նոյն իսկ մեռած, ևւ տեղը մէկը չէ դրուած: Թէոդորեոսու իր յորդորը լոկ իբր եղբայրական յանձնարարութիւն կը կատարէ ևւ ոչ իբրեւ հրամայական կարգադրութիւն մը մեծի կողմէն: «Այս բաները կը գրեմ,

կ'ըսէ՝ ահ, ոչ թէ՛ անոր՝ որ կ'անդիտանայ, այլ որպէսզի յիշեցնեմ անոր՝ որ արգէն գիտէ, եւ իմ ըրածս կը նմանի արն մարդուն, որ հաստատուն ցամաքի վրայ կեցած, կ'ուզէ օգնել անոնց՝ որ փոթորիկի հանդիպած են ծովու վրայ, ցոյց տալով ժայռ մը կամ ծածուկ խուլթ մը եւ կամ պարան մը նետելով զիրենք քաջել»։ Այս օրինակն ալ ցոյց կու տայ թէ՛ Հայոց Եկեղեցիին ծանր վատնող մը հանդիպած է, եւ թէ՛ ողորեաւորի դերը կ'ըլլայ պարզապէս օգնել փոթորիկի հանդիպողներուն։

Սակայն թէ՛ ողորեաւոր ինքնիր կողմէն շարժած չէ որ կը դէժ այս նամակները, այլ ինչպէս երկրորդ նամակին վերջաւորութենէն յայտնի կ'ըլլայ, Հայաստանէն եկած պատգամաւորի մը տուած տեղեկութիւններուն վրայ հիմնուած։ Արդարեւ հոս ալ թէ՛ ողորեաւոր յետ ըսելու. «Այս բաները կը գրեմ ոչ թէ՛ սորվեցնելու Զեյ Սրբութեան, այլ յիշեցնելու եղբայրաբար. որովհետեւ գիտեմ թէ՛ նաւապետն ալ որքան որ քաջ ըլլայ, փոթորիկի ատեն պէտք ունի նաւաստիներուն խորհուրդին. կ'աւելցնէ թէ՛՝ «Այս նամակը գրեցի ամենապատուական եւ բարեպաշտազոյն քահանային, Ստեփանոսի հետ զրկելու Զեղի, որուն գեղեցիկազոյն բարքերը հաճոյքով ձանչցայ»։ Ուրեմն կը հետեւի թէ՛ այս Ստեփանոս քահանան Հայաստանէն եկած էր հետը բերելով յիշեալ եպիսկոպոսներու կողմէն լուրեր եւ գուցէ նամակ։ Թէ՛ ողորեաւորն նոյն քահանային, որուն գովեստը կու տայ նոր ճանչնալով զիրքը, կը յանձնէ պատասխանները։

Թէ՛ ողորեաւորն այս ւերկրորդ նամակը ուղղուած է Եւդաղ եպիսկոպոսին, որ առաջինն է հրատարակութեան մէջ։ Անոր ինքնութիւնը, ինչպէս ըսինք, ծանօթ է մեզի Եղիշիի Պատմութենէն, ուր կը նշուի անոր անունը Արտաշատի ժողովքին (450) ամսնակից եւ ստորագրող եպիսկոպոսներու շարքին, իբրեւ Մարգարէոյ եպիսկոպոս։ Նմանապէս ան մասնակցած է Շահապիւխի ժողովքին (446) իբրեւ գլխաւոր եպիսկոպոսներէն առաջինը, ուրեմն Ս. Սահակի և Ս. Մեսրոպի պատուաւոր աշակերտներէն մէկն⁵։ Իսկ միւս նամակին հասցէատէրը Եւտեբիոս անունով եպիսկոպոս մըն է, որուն ինքնութիւնը նոյնքան վատհօրէն չի փաստովոր, քանի որ այդ անունով եպիսկոպոս մը չկայ Ե. դարու մեզի ծանօթ վաւերագիրներու մէջ։ Ուստի պիտի դիմենք ենթադրութեան մը, հիմնուելով պատմական պարագաներու վրայ։ Արդարեւ ինչպէս Ս. Սահակի եւ Ս. Մեսրոպի մահէն յետոյ կաթողիկոսական աթոռին հօգը եւ պահպանութիւնը յանձնուեցաւ՝ անոնց իսկ կարգադրութեամբ՝ երկու գլխաւոր աշակերտներու, Յովսէփի եւ Յովհաննու, մինչդեռ առկաւին Սուրմակ կաթողիկոս-

5. ՀԱՄԵԼ ԵԱՆ (ԱՆԱՆԵԱՆ) Հ. Պ., Արտաշատի ժողովիմ մասնակցող եպիսկոպոսները, «Բաղմ.-», 1951, էջ 256-262։

ստվիւն կ'ընէր Պարսից արքունիքին հրամանով, եւ անոր մահէն յետոյ Յովսէփի Կաթողիկոս եղաւ. այսպէս ալ Յովսէփի գերի տարուելուն, անոր իսկ կարգադրութեամբ՝ կաթողիկոսական աթոռին հոգը պէտք է յանձնուած լըլայ երկու գլխաւոր աշակերտներու, որոնցմէ մէկ մին յետոյ յաջորդած է կաթողիկոսական աթոռին :

Ուրիշ նմանութիւն մըն ալ հետեւեալ պարագան է. Ս. Սահակի մահուան ատեն Կաթողիկոսական աթոռը գրաւած էր Սուրմակ՝ Պարսիկ արքունիքին հրամանով. ուստի Ս. Սահակի աշակերտները չէին կրնար այդ շրջանին կաթողիկոս մը դնել, իբրեւ յաջորդ Ս. Սահակի : Բայց երբ մեռաւ Սուրմակ, անոնք ջանացին Տիրբոնի համալսարանը ստանալ՝ կաթողիկոս մը դնելու համար, ինչպէս կ'երեւի Կորիւնի լիկարութեան մէջ, թէ Յովհան Տիրբոնի պացած լըլայ եւ շատ նեղուլիկներ վրած հոն, հաւանաբար կաթողիկոսական հարցը կարգադրելու համար. բայց ջկարենալով ընդունիլ գրուած պայմանները, ետ դարձած է : Եւ նոյն տարին Շահապխանի ժողովրդին մէջ Յովսէփ երէց կաթողիկոս ընտրուած կամ լաւ եւս ձեռնադրուած է ինքնալար կերպով⁶ :

Նման պարագայի մը մէջ դտնուած է հայ ուխտապահ խումբը Յովսէփի գերի տարուելովը : Այդ ատեն ալ պարսկասէր նախարարներու խմբակը կ'իջխէր, եւ անոնք պարսիկ արքունիքին ձեռքով կաթողիկոս դրած քէտք են լըլալ Մելիտէ եպիսկոպոսը, Աղբրանոսի տոհմէն, որուն վը յաջորդէ Մովսէս, նոյն տոհմէն, ինչպէս կը յիշէ Ղազար Փարպեցի⁷ : Բայց այս երկուքին անունները, ինչպէս Սուրմակինը, ոչ մէկ Գաւաղանադիրքի մէջ մտած է : Ղազար Փարպեցի Մովսէսի անմիջական յաջորդը՝ կը նշանակէ Գիւտ Կաթողիկոսը, որ Ս. Սահակի եւ Ս. Մեսրոպի աշակերտներէն էր, եւ նոյն իսկ մասնակցողը Արտաշատի եւ Շահապխանի ժողովներուն, Գաթ եպիսկոպոս Վանանդացի անունին տակ, ինչպէս տեսնել կոչէ Նզնիկի Գաւաղանադիրքը⁸ : Գիւտի կաթողիկոս կարգուիլը քէտք է կապ ունենայ Հայ ուխտապահ եւ գերի տարուած նախարարներու Պարսկաստանէն վերադարձին հետ (464) : Ան պէտք է եղած լըլայ մին այն երկուքէն, որոնց յանձնուած էր Կաթողիկոսարանի հոգը՝ Յովսէփ Կաթողիկոսի կողմէն : Եւ իբրեւ գլխաւորը երկուքէն, իրեն ինկած պէտք է լըլայ կաթողիկոսութիւնը, իբրեւ կատարուած ներկութիւն, ինչպէս եղած էր նախորդ պարագային Յովսէփի ընտրութեան ատեն : Ան Պարսկաստանի արքունիքին հաւանութիւնը առած ջէր, ինչպէս

6. ՀԱՄԵԼԻԱՆ (ԱՆԱՆՅԱՆ) Հ. Պ., Հայ եպիսկոպոսներու իմֆնագլուխ ձեռնադրութիւնը, Երասմ., 1962, էջ 149-152:

7. ՂԱԶԱՐ ՓԱՐՊԵՑԻ, Պատմութիւն Հայոց, Վենետիկ, 1933, էջ 354:

8. ԱՎԻՆԵԱՆ Հ. Ն., Նկարագիր կարգացի բանից եպիսկոպոսի, Հայագ., Ամս., 1937, էջ 51:

կ'ըսէր իրեն Պետրոյ արքան, երբ ամբաստանուած պարտկասէր Նախարարներէն, Տիգրան Կանչուեցաւ եւ դատուեցաւ⁹։ Ուրեմն երկու պատասխանատու եպիսկոպոսներէն, ան որ կաթողիկոսութեան անթոնին արժանացաւ, վեր Շահերիոս Եպիսկոպոսը, որուն անունին տակ ծածկուած պէտք է նկատենք Գիւտ կամ Գաթ Տալիսկոպոսը։

Շահերիոս յատուկ անուն ըլլալէ աւելի Եպիսկոպոսական տիտղոսը եղած պիտի լըլայ Գիւտի, որուն անունը փոքրէ եւ անծանօթ էր յոյն դրչին եւ այլ պատճառով անհետացած։ Այս Եպիսկոպոսութեամբ կրնայ բացատրուիլ թէ ինչու երկրորդ նամակը պէտք է առաջին տեղը դնել, եւ թէ ինչու հոն թէոդորեոսոս Եպիսկիկը փոխի վաւերի Շահերիոս, որ մեղի համաձայն Գիւտ Եպիսկոպոսն էր, Բիւսաւոր պատասխանատուն նշանակուած էր Յովանչիէն Եւ այլ հանգամանքով ներկայացած թէոդորեոսոսի։

Նամակներու դրութեան թրականն ալ պէտք է սրբաւոր թէոդորեոսի իր աթոռին վրայ հաստատուելու թուականէն (451) մինչեւ անոր մահը (458) երկարող շրջանին մէջ։ Այլ շրջանին միակ առիթը որ կրնար ներկայանալ երկու Հայ Եպիսկոպոսներուն կողմէն դիմելու անոր, Յովանչի կաթողիկոսին մահուան պարագան պէտք է ըլլայ (454), որով Հայոց կաթողիկոսական աթոռը թափուր կը մնար, եւ կամ կը սքաւուէր Մեղիտէ Մանազկերտացիին կողմէն։ Ուստի երկու պատասխանատու եպիսկոպոսները, Եւդաղ Մարդաղը եւ Շահերիոս, որ է Գաթ Վանանդացի, հարկ տեսան դիմել թէոդորեոսոսի, որուն պէտք է ծանօթ եղած լըլային նախապէս, եւ սուրբ անոր միջոցով լուր հասցնել աւելի հեղինակաւոր անձերու՝ Հայոց կաթողիկոսական աթոռին տալմապալի վիճակի մասին։

Ղ. Փարսեցիի պատմածին համաձայն՝ Գիւտ կաթողիկոս, Պետրոյի պատգամաւորին պատասխանելով, կ'ըսէ. «Այլ որ ասեսդ թէ երթեւեկ նորա են ի Հոռոմա, ոչ ըստ կարծեսդ եւ խօսից աղպէս են փրքը, քանդի սուտ է. այլ վխտնդի զգալութիւն դիտութեան մերոյ եւ դիմաստ քանաւոր ուսմանց յաշխարհին Հոռոմոց ուսեալ եմ, եւ են իմ անդ ծանօթք բազում եւ ուսումնակիցք»¹⁰, կարելի է մտածել որ այս բաղմաթիւ ծանօթներէն մին ալ եղած էր թէոդորեոսոս Կիւրացին, որուն ան հիմա կը դիմէր։

9. ՂԱԶԱՐ ՓԱՐՊԵՏԻ, ԱՅդ, էջ 368: «Մինչեւ ցայժմ ըս իշխանութիւնդ առանց իմ հրամանի կախալ է եւ ծառայ մարդիկ են որոց զեզ զարդախի մեծ գործ տընեալ է»։ Այս յայտնի փոսքերուն կը հակադէ յունարէն Գաւաղանդիորքի վկայութիւնը, թէ Գիւտ կաթողիկոսին օրով Պարսից Թագաւորին հրամանով պատուէր ատացան Հայք եպիսկոպոս եւ կաթողիկոս ձեռնադրել Հայաստանի մէջ մինչեւ այսօր։ S. S. GARITTE G., La Narratio de Rebus Armeniae, Louvain, 1952, p. 404.

10. ՂԱԶԱՐ ՓԱՐՊԵՏԻ, ԱՅդ, էջ 367:

ԹԵՈՂՈՐՈՍ ԿԻՐԱՑԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ ՆԱՄԱԿՆԵՐԷՆ

Թ. 78.— ԵՒՍԵՖԻՈՍ Պարսկապատանի Եպիսկոպոսին

1. Երբ նաւապետին փորձանք մը հանդիպի՝ նաւաւորը կամ նաւատիններէն առաջինը առեղը կ'անցնի, ոչ թէ լինողինը նաւապետ հռչակելու համար, այլ նաւին փրկութիւնը հոգարու: Նմանապէս պատերազմի ընթացքին եթէ զօրավարը խնայ՝ հազարապետներու գլխաւորը ձեռք վճռմէ հրամանատարութիւնը, ոչ թէ իշխանութիւնը կորսնցնու համար, այլ ընկերներուն հոգ տանելու: Այսպէս երանելի Տիմոթէոս աստուածաբան Պողոսին առեղը անցաւ, երբ անոր կողմէն ղրկուեցաւ (Ա. Կոր. Դ, 17, Բ. Թեա. Գ, 1): Ուրեմն կը վայելէ քու աստուածապաշտութեանդ նաւապետի մը եռանդը դործածել կամ բանակի գլխաւորինը կամ հովիւի մը, ընդունելով ուրախութեամբ որեւէ վտանգ՝ Քրիստոսի ոչխարներուն համար եւ հօտը անպաշտպան չթողուլ, այլ վիրաւոր ոչխարին վէճերը դարձանել, ինկողը՝ կանդնել եւ ուղիղ ճամբու բերել ան որ չեղած է անկէ, պահպանել առողջը իր առողջութեան մէջ (Եզ. ԼԴ, 4), եւ նմանիլ բարի հովիւներուն, որոնք իրենց հօտին գլուխը կը կենան եւ դարձանել զէմ կը կռուին:

Եիչենք նաեւ Յակոբ նահապետին ըսած խօսքերը ցոյց տալով իր աներ հօր ապերախութիւնը. «Օրուան մէջ արեւու ջերմութեան տակ այրեցայ եւ գլխերը ցուրտէն, եւ քունս աչքերէս կը վազէր: Քու հօտիդ խոյերը չկերայ եւ ան որ վայրենի կենդանիներէ յօշոտուած էր՝ քեզի ջրերի. ես վճարեցի ինչ որ կը գողցուէր օրուան մէջ եւ կամ գլխեր ատեն» (Մն. ԼԱ, 40):

2. Ասոնք են ճշմարիտ հովիւին յատկանիշները. ասոնք են օրէնքները անոնց՝ որոնց յանձնուած է ոչխարներու խնամքը: Արդ եթէ այս սքանչելի մարդը, այնքան հոգ տարաւ բանականութենէ զուրկ ոչխարներուն եւ այնքան պաշտպանեց անոր ոչխարները, որ իրեն բարի հաւատքին յանձնուած էր, վրէժ պէտք չէ ընենք մենք, որոնց յանձնուած են քանաւոր ոչխարներ. մենք որ տիեզերքի Արարչէն աստացանք այս առաքելութիւնը, եթէ մանաւանդ մտածենք որ Տէրը քր կեններ տուաւ անոնց համար: Ո՞վ չէ դպացած երկիւղ կամ չէ դողացած լսելով Աստուծով խօսքը, որ Եգիպտիէի բեռնով՝ կ'ըսէ. «Պիտի գատնեմ հովիւի եւ ոչխարի միջեւ. որովհետեւ դուք անոր կաթով կը անտէկը եւ անոր քուրդով՝ վր հագուէիք, քաջ ջէրք արածեք ոչխարները» (Եզ. ԼԴ, 3, 17): Եւ դարձեալ «Ես սքանչելի գէտ կը կարգեմ Իսրայէլի տան վրայ. եւ եթէ դուն չաղդարարես անօրէնին հեռու մնալ իր չար ճամբէն, անօրէնը պիտի մեռնի ամպարաշտութեան մէջ, եւ ես քեզմէ պիտի պահանջեմ անոր արեւը» (Եզ. Գ, 17, 18):

Քրիստոսի առաքիններն ալ կը համաձայնին ասոնց, «Ծառայ չար եւ անարխտան, ինչո՞ւ իմ դրամս դրամատուն չդառնա, եւ մե իմ դարձիս զայն իր շահով կ'ունենայի» (Ղկ. ԺԹ, 23) :

3. Ուրեմն՝ ոտքի կանգնինք, խնդրեմ, եւ կոռւինք Տիրոջ ոչ-խաբեղուն համար: Անոնց Տէրը, որ մօտ է, անպայման պիտի յայտնուի, արիտի հալածէ գայլերը եւ պիտի փառաւորէ տշխարները: «Վասընդի Ան բարի է անոնց հանդէպ, որ իրեն կը սպասեն եւ գինըը կը ինտունեն» (Եբ. Ողբ, Գ, 25): Չնեղուինք որ ձոթորիկը մեր վրայ բարձրացաւ. որովհետեւ աջարհի Տէրը պիտի թէ՛ ի՞նչ կը պատշաճի մեզի: Ասոր համար Առաքեալին ալ աղօթքը, որ կը խնդրէր Իրմէ՝ ազատել զինք եկած փորձութիւններէն, չլսեց, այլ լսաւ Տէրը իրեն. «Իմ շնորհքս բաւարար է քեզի. պատեցի իմ զօրութիւնս քու տկարութեանդ մէջ՝ պիտի յարտնուի ամբողջապէս» (Բ Կոր. ԺԲ, 9): Ուրեմն, քաջութեամբ տանինք մեր վրայ եկած նեղութիւնները: Պատրաստի մէջ է որ կը յարտնուի տգործութեան աստեւ կը տեսնուի նաւապետին ճարտարութիւնը, եւ կրակի մէջ կը զտուի ոսկին:

4. Արդ, կը խնդրեմ քեզմէ, որ միայն մեր անձին հոգ չտանինք, այլ մանաւանդ հակենք ուրիշներու վրայ. եւ ոչ միայն զօրաւորներու, այլ ասելի եւս տկարներու վրայ: Վասնդի առաքեալին կանոն մը վրայ որ վ'ըսէ բացառապէս. «Մխիթարեցէ՛ք փորձողները եւ նեղուի՛ նշէ՛ք տկարներուն» (Ա. Թ. ես. Ծ, 14): Ուրեմն ձեռք երկարենք անոնց որ զետին խնկած են. դարմանենք անոնց վէրքերը, եւ միեջեւ փակ կ'ուսի տանինք գիրենք աստատալին դէմ. ոչինչ աւելի զինք պիտի տանթէ՝ քան տեսնելը որ անոնք տարձեալ կը կոռւին ու կը հարուածեն զինք: Մարդասէր է Տէրը. միջոցներ մեղաւորին զըրջումը. լսենք իր խօսքերը. «Գնեղանի սմ մե, կ'ըսէ Տէրը, եւ մեղաւորին մահը չեմ ուզեր, այլ անոր տարձը եւ կեանքը» (Եզ. ԼԳ, 11): Ասոր համար այս խօսքերը ըսելէ առաջ երդում կ'ընէ, ան որ արդիւն չէ ուրիշին երդում ընելը՝ ինք կ'երդնու, որպէսզի համոզէ մեզ թէ՛ կը փափաքի մեր տրջումը եւ մեր փրկութիւնը: Սուրբ Գիբրը լի է այս վարդապետութեամբ, թէ՛ հին եւ թէ՛ նոր կտակարանները: Նոյնը կը պարունակեն նաեւ Ս. Հայրերու վանդաները:

5. Այս բաները կը գրեմ ոչ թէ՛ անոր որ կ'անախտանայ, այլ որպէսզի յիշեցնեմ անոր որ արդէն գիտէ. եւ իմ ըրածս կը նմանի այն մարդուն՝ որ հաստատուն ցամաքի վրայ կեցած կ'ուզէ օդնել անոնց որ փոթորիկի հանդիպած ըլլան ծովու վրայ, ցոյց տալով ժայռ մը կամ ծածուկ խութ մը, եւ կամ պարան մը նետելով գիրենք կը քաշեն: Խաղաղութեան Առաքեալ շոտով պիտի ֆախճախէ աստանան ձեռ ոտ-

քերուին տակ (Հռ. Ժ. 2, 20), եւ մեղ պիտի ուրախացնէ ձեր անդորրութիւնը գտած ըլլալու (լուրով), Ան որ հրամայեց ալեկո՞ծ ծովուն. «Լուռ կեցիր եւ հանդարտէ» (Մկ. Դ, 39)։ Դուք ալ աղօթեցէք մեղի համար, որովհետեւ դուք աւելի համարձակութեամբ կրնաք խօսիլ (Աստուծոյ մօտ), քանի որ այնքան վտանգներ կրկեցէք Անոր համար։

Թ. 77.— ԵԻՂԱՂ Պարսկահայաստանի Եպիսկոպոսին

1. Գիտեմ որ սատանան ուրեց ձեզ ալ խարբարել ցորենի նման, եւ թէ վարդապետը թոյլ տուաւ ասի, որպէսզի յարոնի ընէ ցորենը եւ փորձի նեթարկէ ոսկին, փառաւորէ զանոնք որ վիճքը կը փառաւորեն, պատկէ մարդիկները եւ յարարարէ յաղթողները։ Արդարեւ, եթէ վախ ու երկիւղ կը զգամ նա եւ կը դողամ, Զեղի համար չէ անշուշտ, որ արեւարար պատերազմեցաք ճշմարտութեան համար. այլ որովհետեւ գիտեմ թէ ոմանք կրնայ ըլլալ որ չունենան նոյն հաստատամտութիւնը։ Վասնզի եթէ տասներկու առաքեալներուն մէջ մատնիչ մը գտնուեցաւ, յայտնի է որ այն մեծ ամբողջին մէջ շատեր պիտի ըլլան որ կատարելութենէ հեռու գտնուին։ Ասոր վրայ մտածելով է որ խռովեցայ նեւ աղիւնեցայ մեծապէս։

2. Արդարեւ, ինչպէս կը դրէ աստուածային Առաքեալը. «Եթէ մէկ անդամը ցաւի, բոլոր անդամներն ալ կը ցաւին անոր հետ» (Ա. Կոր. ԺԲ, 26)։ Արդ մենք իրարու անդամներ ենք (Եփ. Դ, 25), եւ մէկ մարմին կը կազմենք, գլուխ ունենալով մեր վարդապետը Քրիստոս (Եփ. Դ, 15, Կոր. Ա, 15)։ Այնուհանդերձ միութարութիւն մը ունեցայ, եւ միակ մէկ հատ. Զեր Սրբութեան մասին մտածութիւնս։ Որովհետեւ անած էք աստուածային վարդապետութեամբ եւ սորված էք հովիւներու խնամէն՝ թէ ինչպէս կը դանազանով բարի հովիւը. ուստի յայտնի է որ՝ «Դուք ձեր անձը պիտի տաք ձեր ոչխարներուն համար. վասնզի, վարձկանը ներք դալլը տեսնէ՝ կը փախչի, որովհետեւ վարձկան է եւ հող չունի ոչխարներուն համար» (Յով. Ժ. 12, 13), ինչպէս կ'ըմէ Տէրը։ Բայց քարի հովիւը վր կ'եանք վրա տայ ոչխարներուն համար։ Նմանապէս քաջ զօրավարը վրադադութեան ատեն չէ որ կը յայտնէ իր քաջութիւնը, այլ պատերազմի տեսն, ըլլա՛յ քաջակերկրով ուրիշները, ըլլա՛յ ինքզինքը վտանգի դնելով իր քանակին համար։ Վասնզի տարօրինակ պիտի ըլլար որ այս գլուխը իր գինեւորական պաշտօնին առաւելութիւնները ունենալով՝ երբ կ'ըրեն պէտք ունենան, ան թողու եւ փախչի։

3. Այս եղաւ միշտ երանելի մարդարէններուն ուղեկի՞ծը, որոնք չէին մտահոգուեր իրենց մարմնական առողջութեամբ եւ ետ չէին

քաշուեր նեղութեան ու վտանգի դիմաց Հրեաներու օգտին համար, թէեւ անոնք կ'ատէին զիրենք եւ դիմադարձ էին: Ասոնց մասին կը խօսի ատտուածային Առաքեալը երբ կ'ըսէ. «Անոնք քարկոծուեցան, սղոցուեցան, փորձի վնթարկուեցան ու սրով մեռան. հոս ու հոն տարուեցան, ոչխարի եւ այծի մորթով պատուած, ամէն բանէ մերկացած, հալածուեցան, չարչարուեցան անոնք, որոնց արժանի չէր այս աշխարհը. անասպատի մէջ եւ լեռներու վրայ շրջեցան, քարայրներու եւ անձաներու մէջ բնակեցան» (Եբր. ԺԱ, 37-38): Նոյնպէս ատտուածային Առաքեալները կը շրջէին Կրկրի վրայ քարոզելով առանց տուն ունենալու ոչ ալ անկողին վամ ծածկոց կամ անդան, եւ ոչ ալ վարեւոր բաներ, այլ չարչարուեցան, բանտուեցան եւ համբերեցին հազար տեսակ մահուան: Եւ այս տանջանքները փոխանակ առաքելութեան համար կրելու, անոնք վտանգի կ'ենթարկուէին անոնց համար՝ որ զիրենք կը հալածէին:

4. Ուրեմն՝ որքան աւելի արդար է՝ երբ մեր հաւատքին հաղորդակից անձերու համար, եղբայրներու եւ որդիներու համար ընդունինք նեղութիւնը, որ այսօր ձեր վրայ եկած է: Վասնզի այս խնամքը կը պահենք նոյն խաչ անբան վանկերու մօտ: Ասոր համար կը տեսնենք որ ճնշուելները կրցածնուն չափ կը կռուին պաշտպանելու համար իրենց ձագերը եւ կը կիրարկեն իրենց բոլոր ոյժը անոնց համար: Նմանապէս միւս տեսակ թռչունները վտանգի դէմ վ'ենլին պաշտպանելու համար իրենց ձագերը: Ինչո՞ւ միայն թռչունները յիշենք, քանի որ արջերը, ընձառլւծները, գայլերը եւ առլւծները պատրաստ են ամէն բան կրել իրենց ձագերուն համար. վասնզի անոնք փոխանակ փախչելու իրենց վրայ յարձակողներէն, կ'ընդունին հարուածը եւ կը կռուին իրենց ձագերուն համար:

5. Եթէ երկարեցի այս մտածութիւններս, Ձեր Սրբութիւնը յորդորելու համար չէր որ հատատուն մնաք օրինակ առնելով անբան կենդանիները, այլ խնդրինքս քաջալիքելու տրամութեան մէջ եւ համոզելու որ Դուք պիտի չլքողուք Քրիստոսի հօտը առանց հովիւի երբ դայլը դայ. ընդհակառակն յետ օղնութեան կանչելու հօտին Տէրը՝ յանձն պիտի առնէք արեալբար կռուելու անոր համար: Որովհետեւ աշխարհի պարագային է որ կը յայտնուի թէ ո՞վ է հովիւը եւ ո՞վ վարձկանը, ան որ խնամքով կ'արածէ հօտը կամ կը փոխանայ վաթը խմել եւ բուրդը հաղուել (Եզ. ԼԴ, 3) առանց հոգալու ոչխարներուն փրկութիւնը: «Բայց Ատտուած որ հաւատարիմ է, պիտի չլքոյնարէ որ Դուք ձեր կարողութենէն վեր փորձանքի ենթարկուիք, այլ փորձութեան հետ ձեզի պիտի չնորհէ յաղթանակը տալով զօրութիւնը հաղթելու նեղութեան» (Բ Կոր. Ժ, 13):

1354-87

6. Սակայն կը խնդրեմ Զեր աստուածապաշտութենէն, որ հսկէ՛ք անոնց վրայ, մանաւանդ որոնք աւելի տկար են. եւ ոչ միտայն հաստատէ՛ք տատամսողները, այլ նաեւ կանոնէ՛ք ինկողները: Վասնդի հովիւները չեն անտեսեր հիւանդ-ոջխարները, այլ զանոնք կը զատեն միւսներէն՝ հոգալու համար ամէն տեսակ զարմանով: Աս է որ մենք ալ պէտք է ընենք. վասնդի պատշաճ է՝ որ կանոններ փնկածները, ձեռք երկարներ անոնց, քաջալերենք զանոնք, փնամենք անոնց՝ յէրքերը ու երբեք չյուսահատինք անոնց փրկութեան մասին, եւ մասնաւորէ՛ր բնաւ երբեք չմատնենք սատանային քերանը:

7. Աս է որ աստուածային Առաքեալը՝ Վ'ընէր անդադար: Վասնդի Գաղատացիները, որ յետ փրկարար մկրտութիւնը ընդունելու եւ Հոգւոյն արժոյ պարգեւները ստանալու, թող զտնուած էին հրէական տկարութեան հետեւելու եւ թլիփատուելու, ան ողբաց եւ յացաւ անոնց վրայ աւելի քան ունէ՛ անող մայր մը. լայց նաեւ հոգ տարաւ անոնց վրայ եւ ազատեց այդ հիւանդութենէն: Եւ կարելի է զնո լաել անոր ձայնը որ կը կոչէ. «Որդեակներ, որոնց համար ես կրկին անդամ կը կրեմ երկունքի ցաւերը, մինչեւ որ ձեր մէջ Քրիստոս կերպանայ» (Գաղ. Դ, 19): Նմանապէս երբ Կորնթացի վարդապետ մը համարձակած էր ամօթալի պոռնկութիւնը զործել, զայն յանդիմանեց հայրաբար, հոգ տարաւ անոր վրբեւ վարպետ քովիչ, եւ յետ կտրելու գինք եկեղեցիէն, իր առաջին նամակով, կրկին ներս առաւ երկրորդով, ըսելով. «Պէտք է չնորհէ՛ք անոր եւ միիթարէ՛ք՝ որպէսզի չըլլայ թէ աստուիկ տրտմութեան մէջ ընկղմի» (Բ Կոր. Բ, 7): Եւ դարձեալ «Որպէսզի թող չտանք աստանային որ խարէ մեզ, վասնդի անտեղեակ չենք անոր ծրարիքներուն» (Բ Կոր. Բ, 11): Նմանապէս դարձեալ անոնց որ Վիտուէին զոհուած միսը, յանդիմանեց յզտք եղածին պէս, եւ յորդորեց պատշաճօրէն ու ազատեց այդ ծանր սխտէն» (Ա Կոր. Ը, 13): Ուրեմն, Քրիստոս մեր Տէրն ալ ասոր համար թող տուաւ որ Առաքեալներուն զխաւորը աստանէր եւ ուրանար զինքը. ան որուն դաւանանքը Եկեղեցւոյ հիմը ըրած էր, փւ զոր կանոնելով սորվեցուց կրկու բան մէկ անգամով, այսինքն՝ թէ պէտք է վատահիւ փր անձին վրայ եւ թէ պէտք է հաստատել ան որ խախտած է:

8. Ուրեմն՝ ձեռք երկարեցէ՛ք, փնդրեմ, անոնց որ ինկած են, վեր առէ՛ք թշուառութեան լիճէն եւ ցեխի տիղմէն, եւ հաստատեցէ՛ք անոնց ոտքերը քարի վրայ» (Սղ. ԼԹ, 3): Անոնց քերին մէջ նոր երդ մը գրէ՛ք մեր Աստուծոյ փառքին համար, որպէսզի կորուստի չար օրինակը զոր տուին, դառնայ փրկութեան օրինակ եւ շատեր տեսնեն ու մեր Տիւրով Աստուծոյ երկիւղը ունենան եւ յոյսերն զնեն

Ասոր վրայ (ՄԷ. ԼԸ, 4) : Սուրբ խորհուրդներու մասնակցութենէն թող հեռու մնան, թաց տչ երախաներու արօթիքներէն եւ ոչ ալ Ս. Դիմիթրի ընթերցումներէն եւ վարդապետներու քարոզներէն : Սուրբ խորհուրդներու մասնակցութեան նկատմամբ ալ չզրկուին մինչեւ ցմահ, այլ որոշ ժամանակ մը, այն է մինչեւ որ ճանչնան իրենց յանցանքը, փափաքին բժշկութեան եւ ողբան լստ պատշաճի թէ լքեցին ճշմարիտ թաղաւորը եւ անցան բռնաւորին ծառայութեան եւ թողովով բարերարը՝ յանձնուեցան թշնամիին : Սա կը սորվեցնեն աուր եւ երջանիկ Հայրերու կանոնները (Հմմտ. Անկիւրիոյ կանոնները, Թ. 117 : Նիկիոյ կանոնները, Թ. 11-14) :

9. Այս բաները ՚կը գրեմ ոչ թէ սորվեցնելու ձեռն Սրբութեան, այլ յիշեցնելու եղբայրաբար, եւ որովհետեւ գիտեմ թէ՛ նաւասպետն ալ, ողբան քաջ լույս, փոթորիկի ատեն պէտք ունի նաւասպետներու խորհուրդին : Ասոր համար Մովսէս անգամ, Մեծն Մովսէս աշխարհահռչակը, ան որ բաղմապիտի եւ պարմանալի հրաշքներ գործեց, մտիկ ըրաւ Յոթորի խորհուրդին, որ տակաւին կոստալատութեան սխալին ծառայ էր (ԵԼԸ, ԺԸ, 24) : Վասնոր ան չնայեցաւ անոր ամբարշտութեան, այլ միայն անոր խորհուրդին օգտակարութեան : Ասկէ զատ, կը խնդրեմ ձեռն Սրբութենէն, որ արօթէք եռանդադին Աստուծոյ՝ Վնծի համար, որպէսդի կարենամ մնացած օրերս անցընել օրէնքներուն համաձայն :

Այս նամակը գրեցի ամենապատուական եւ բարեպաշտադոյն քահանային, Ստեփանոսի հետ դրկելու ձեզի, որուն գեղեցկագոյն բարքերը հաճոյքով ճանչցաք :

Հ. ՊՕԼՈՍ ԱՆԱՆԵԱՆ

Résumé

DEUX LETTRES DE THÉODORET, ÉVÊQUE DE CYR, ADRESSÉES AUX ÉVÊQUES EUSÈBE ET EULAL

P. BOGHOS ANANIAN

Les lettres N° 77 et 78 de Théodoret de Cyr sont adressées aux évêques Eulal et Eusèbe de l'Arménie perse. L'auteur a cherché à les identifier et en a donné une traduction en arménien moderne.

L'analyse des lettres montre que T. avait répondu aux deux évêques, après avoir reçu, par l'intermédiaire de leur représentant, le prêtre Sté-

panos (Etienne), des informations douloureuses relatives à l'état de l'Eglise arménienne. La période de ces événements est celle ayant suivi la Bataille d'Avaraïr en 451, quand le catholicos Hovsep (Joseph) fut exilé avec ses compagnons et avec les princes ayant combattu contre les Perses pour le maintien de la religion chrétienne.

T. évoque le danger menaçant l'Eglise arménienne et conseille fraternellement aux deux évêques de prendre le timon du navire privé de son pilote, de se constituer comme pasteurs du troupeau ayant perdu son guide, martyrisé en exil.

La ressemblance de ces circonstances avec celles ayant suivi la mort des saints Sahak et Mesrop (439 et 440) est frappante: comme les affaires du catholicos furent alors confiées à deux de leurs disciples, la cour de Perse ayant remplacé St. Sahak par l'anticatholicos Surmak sur la suggestion des princes arméniens alliés aux Perses, de même avant, d'aller en exil, le catholicos Hovsep avait confié le catholicos à deux de ses collaborateurs, Eulale et Eusèbe, tandis que les princes félons avaient élu Mélité et puis Movsès, avec l'accord de la cour de Perse.

L'auteur de l'article confirme l'identité d'Eulal comme étant l'évêque de Martalie, diocèse d'Arménie perse, dont parle Elisée dans son *Histoire*. Cet évêque a été parmi ceux qui avaient été les auteurs de la lettre adressée à Yazdgert au Concile d'Artachat en 446, où Hovsèp fut consacré catholicos autonome après la mort de Surmak.

Le nom de l'autre évêque, Eusèbe, n'est pas connu dans nos documents, mais le rapprochement fait plus haut laisse supposer qu'Eusèbe est le même personnage qui a succédé au siège du catholicos à la mort de Hovsèp, c.à.d. Kyut ou Kat, évêque de Vanand, qui fut présent au Concile de Chahapivan. Ces deux évêques avaient été des disciples des saints Sahak et Mesrop. L'élection de l'évêque Kyut ayant été d'une manière autonome, le roi de Perse, Péroz, lui en voulait d'avoir reçu cette charge sans son consentement. Il fut accusé à cause de ses relations avec les Grecs (byzantins). A quoi il répondait qu'il avait fait ses études en terre grecque et qu'il avait des amis et des connaissances parmi les Byzantins. Or, un de ses amis était sans doute Théodoret de Cyr, à qui il s'était adressé dans les difficultés que connaissait l'Eglise d'Arménie à cette époque. C'est à lui que T. s'adresse en le tutoyant, alors qu'il emploie le pluriel dans sa lettre adressée à Eulale, car il s'adresse à tous les deux. L'auteur de l'article confirme que les deux lettres ont été écrites en même temps, et non à des dates différentes, comme le supposent Tillement et le traducteur de la «Correspondance de Théodoret de Cyr», Yvan Azema (Paris, 1964, II, p. 177, n. 3).